

УДК 631.115.11.004.14:005

ДЕМЧАК І.М., директор
НДІ «Укрпромагропродуктивність»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ОСОБИСТЕ СЕЛЯНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО»

У статті проведено дослідження становлення та розвитку категорії «особисте селянське господарство» в економічній літературі та трактування її різними економістами-дослідниками. Крім того, автором запропоновано власне трактування цього поняття. Пропонується під особистими селянськими господарствами розуміти форму дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції громадянами для особистого (сімейного) споживання на присадибній та інших земельних ділянках, наданих для цих цілей, у вільний від основної роботи час. Фермерське господарство є організаційно-правовою формою підприємницької діяльності як на індивідуальній (сімейній), так і на дрібногруповій основі. Хоча б для одного із членів селянського господарства (його власника) ведення такого господарства має бути основним видом діяльності.

Ключові слова: особисте селянське господарство, підсобне господарство, сімейне господарство.

Постановка проблеми. У процесі економічних реформ в аграрному секторі України відбулися кардинальні зміни. В результаті структурних перетворень сформувалася багатоукладність господарювання, функціонують різні форми власності, розвиваються ринкові відносини. У цих умовах виникла потреба наукового обґрунтування ролі і функції організаційно-правових форм господарювання у створенні продовольчих ресурсів країни та визначення перспективи подальшого їх розвитку. Також по багатьох позиціях змінилися стереотипи відносин суспільних господарств і особистого сектору, що склалися раніше.

Дослідження економічної природи особистих селянських господарств населення зумовлює значне теоретичне і практичне зацікавлення винятково завдяки тому, що згадані аграрні формування, з одного боку, є класичною формою дрібного (споживчого) сільськогосподарського виробництва, а з іншого – вони виступають найбільш послідовною, змістовною й закінченою формою сімейного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині в нашій країні вивченню цієї форми господарювання приділяли увагу: Ю. Акчуріна, І. Баланюк, Г. Беккер, П. Березівський, О. Біттер, О. Дем'янчук, Т. Дудар, В. Збарський, Ф. Зінов'єв, А. Даниленко, О. Комліченко, Д. Крисанов, Г. Купалова, В. Липчук, Л. Ліпич, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Л. Михайлова, С. Онисько, О. Онищенко, І. Прокопа, П. Саблук, Г. Черевко, Л. Шепотько, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні дослідження мають важливе значення і слугують підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств.

Мета дослідження – узагальнення думки вчених щодо категорії «особисте селянське господарство» та розкриття авторського підходу до його трактування.

Методи та матеріали дослідження. У процесі виконання досліджень використовувалися загальноприйняті методи і прийоми: сукупність наукових прийомів абстрактно-логічного методу (індукція й дедукція, аналіз та синтез, аналогії і зіставлення, формалізації та моделювання) – для опрацювання теоретичних положень організаційно-економічних засад функціонування особистих селянських господарств; порівняльно-історичний – для аналізу етапів розвитку і функціонування ОСГ.

Результати досліджень та їх обговорення. Основу особистого господарства становить садиба селянина з усіма господарськими будівлями і спорудами, а також земельна ділянка, худоба, птиця, які утримуються в певному господарстві. Особисте селянське господарство як організація господарського міні-комплексу виникла в давні часи. Земля, що знаходилася в розпорядженні селянського господарства, поділялася на присадибну земельну ділянку і польовий наділ. Слід відмітити, що законодавством Російської імперії чітко визначалися розміри присадибного землекористування у сажених, що за сучасною системою мір відповідає нинішнім розмірам присадибної ділянки. Так, у повному зібранні законів Російської імперії містилася вказівка, за якою селянська садиба не повинна бути ширшою 14 і довшою 60 сажених, що відповідає теперішнім 0,37 га, тобто середнім розмірам присадибної ділянки. Законом також регламентувалася площа земельної ділянки, яка відводилася під садибу з господарськими спорудами та будівлями, під сад і город. Після Жовтневої революції було успадковано цей традиційний тип селянського господарства, який з передачею польового наділу в колгосп став

залишком колишнього селянського землекористування. Після націоналізації землі на основі Декрету "Про землю" присадибна ділянка надавалася селянинові лише в користування. Чисельність поголів'я худоби та птиці також регулювалася законодавчими актами радянської влади. Юридичне закріплення розміру площі присадибної земельної ділянки (0,25–0,50 га) було передбачено Примірним статутом сільськогосподарської артілі, прийнятим у лютому 1935 року. Він закріпив факт існування особистих підсобних господарств. Вважаємо, що саме з цього історичного моменту бере початок функціонування цього типу господарств. Цей термін існував у вітчизняній економіці України до моменту прийняття Закону України "Про особисте селянське господарство" від 15 травня 2003 року.

Відповідно до цього поняття "особисте підсобне господарство" (ст. 56 Земельного кодексу України від 18.12.1990 р. №561-ХІІ) та "особисте селянське господарство" (ст. 33 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. №2768-ІІІ) згідно з роз'ясненням Держкомзему України за змістом тотожні.

Проте висловлюються думки про економічну доцільність існування двох визначень господарства селянина – "особисте підсобне господарство" та "особисте селянське господарство". Так, відповідно до ст.1 Закону України "Про особисте селянське господарство": "Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму".

Г.І. Шмельов заперечує таке трактування назви господарства селянина і вважає, що його слід називати "особисте підсобне господарство". "Під особистим підсобним господарством розуміємо господарство, що ведеться особистою працею його власника або членів його сім'ї, як правило, в порядку вторинної зайнятості, тобто у вільний від основної роботи час (зокрема, працею домогосподарок, пенсіонерів і тимчасово безробітних, для яких воно може бути єдиною сферою зайнятості) з метою виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення своїх потреб у продовольстві й частково для продажу" [1, с. 98].

Як свідчить історія, як у колишньому СРСР, так і за часів незалежної України ОСГ стає основним джерелом сімейного доходу лише тоді, коли країна знаходиться в умовах війни та в повоєнний період, а також у період економічної кризи.

Переконаливим прикладом, що характеризує господарство селян як підсобне, є ситуація в приміській зоні великих міст. Сільські жителі зменшують площі сільськогосподарських угідь, на яких вели особисте господарство. Рівень доходів, а це заробітна плата або підприємницький дохід, дозволяє частково задовольнити першочергову потребу в продуктах харчування. З цієї позиції вважаємо, що господарства селян мають називатися "особистими підсобними господарствами". В умовах економічного піднесення або стабільності економічна термінологія цього закону "Про особисте селянське господарство" втрачає актуальність, особливо коли об'єктом оподаткування буде сукупний сімейний дохід, як це прийнято в країнах Західної Європи.

Адже підсобні господарства є тільки додатковою формою матеріальної зацікавленості, оскільки у разі підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства постає можливість за рахунок певних відрахувань розвивати власне особисте господарство.

Проте стосовно виробництва сільськогосподарської продукції поділяємо думку В. В. Устюкова, що особисте господарство не може бути підсобним, адже воно, як і інші організаційно-правові форми господарювання та фермерські господарства, являє собою складову частину аграрного виробництва [2, с. 35]. Головне завдання особистих господарств полягає не у створенні умов для розвитку суспільного сектору, а в найбільш повному задоволенні потреб населення у продуктах харчування.

Досить поширеним явищем в економічній літературі є ототожнення поняття "особисте селянське господарство" із поняттям "одноосібник".

З огляду на викладене вище переконані, що розглянуті нами два економічних терміни не тотожні, оскільки особисте підсобне господарство базується на вторинній зайнятості за винятком деяких категорій сільських жителів.

Водночас більшість дослідників одностайні в тому, що ОПГ – це форма дрібного сільськогосподарського виробництва. Воно ґрунтується на трьох формах власності: державній, колективній та особистій. Державна власність – це власність, що перебуває у користуванні особистих селянських господарств – орні присадибні землі, сінокоси, пасовища; колективна –

реалізовані власникам ОСГ майже за собівартістю корми для сільськогосподарських тварин, молодняк продуктивної худоби, послуги техніки для обробітку городів, транспортні послуги. В особистій власності перебуває поголів'я продуктивної худоби та птиця, дрібний інвентар. Наприклад, М.Д. Кондратьєв, формулюючи основні ознаки особистих підсобних господарств, відзначав: "Це форма виробництва, що базується на державній власності на землю, особистій власності й особистій праці сільського жителя, отже носить трудовий характер. Розвиток ОПГ залежить від розвитку суспільного виробництва, колгоспу, радгоспу й сприймає його соціалістичний характер. Воно доповнює суспільне виробництво, носить підсобний до нього характер і слугує додатковим джерелом доходу трудящих" [3, с. 190].

Прихильники колективних форм ведення сільськогосподарського виробництва вважали, що "...особисте господарство селян, навіть спочатку дрібне, може перетворитись у велике, капіталістичне виробництво, якщо земля має форму власності общинного наділу, і тим більше, якщо вона орендується чи купується, а також за умови, що основні засоби виробництва можуть зосереджуватися в руках окремого власника" [2, с. 35].

Навпаки, О.В. Чаєнов на основі досліджень бюджетів селянських господарств зробив висновок про некапіталістичний характер господарської діяльності селянина й обґрунтував концепцію так званого «трудоспоживчого балансу» селянського господарства. На його думку, "... людина, що обробляє землю своєю працею, не є підприємцем. Вона прагне не до максимізації чистого прибутку, а до збільшення валового доходу, рівноваги виробничих факторів, балансу виробництва і споживання, рівномірного розподілу трудових навантажень і доходів членів родини протягом сільськогосподарського року" [4, с. 167].

На наше переконання, між поняттям "особисте селянське господарство", "приватник" і "дрібноприватне господарство" існують вагомні відмінності:

1. Особисте селянське господарство базується на використанні особистої праці, тоді як приватник залучає найману працю.

2. Для селянина-приватника його дрібнотоварне господарство слугує за єдине джерело продуктів харчування і грошових доходів, тоді як ОСГ у нормальних економічних умовах є неосновним бюджетоутворювальним доходом.

3. Існують відмінності в оподаткуванні діяльності приватника і власника особистого селянського господарства.

Крім того, чітко не визначено розміри особистого селянського господарства. У ст. 5 Закону України "Про особисте селянське господарство" наголошено, що "розмір земельної ділянки може бути до 2 га. Проте він може бути збільшений за рахунок паїв, які передані в користування". Однак існують регіони, де розмір земельного паю коливається від 6 до 8 га. Отже, максимальна площа земельної ділянки особистого селянського господарства може коливатися в межах 10 га (за умови, що це один власник паю). За західними стандартами – це вже фермерське господарство, яке оподатковується як суб'єкт підприємницької діяльності, воно працює у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, а його власник є платником фіксованого сільськогосподарського податку, який у кілька разів більший, ніж плата за землю.

За такої класифікації, по-перше, ОСГ як категорія і специфічна форма виробництва в соціально-економічній структурі сільського господарства повністю зникне; по-друге, постає нова категорія – домашнє господарство як форма господарства, що веде сільськогосподарську діяльність, але в малому обсязі, що в цілому не відповідає загальноприйнятому розумінню домашнього господарства; по-третє, істотно розширюється категорія фермерських господарств. При цьому трактуванні селянських господарств частка нинішніх фермерських господарств буде домінуючою в загальній кількості сільськогосподарських товаровиробників.

Варто нагадати про велику умовність, складність і неможливість у нинішній економічній ситуації віднесення сімейного господарства до певної групи на підставі обчислення його валової або товарної продукції в мінімальних зарплатах.

На нашу думку, ототожнювання термінів "господарства населення" і "особисті селянські господарства" є досить значним порушенням у термінології дослідження діяльності особистих селянських господарств.

Пропонується під особистими селянськими господарствами розуміти форму дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції громадянами для особистого (сімейного) споживання на присадибній та інших земельних ділянках, наданих для цих цілей, у вільний від основної роботи час. Фермерське господарство є організаційно-правовою формою

підприємницької діяльності як на індивідуальній (сімейній), так і на дрібногруповій основі. Хоча б для одного із членів селянського господарства (його власника) ведення такого господарства має бути основним видом діяльності.

Особисте господарство – унікальне явище, що не має аналогів у закордонній практиці. Тим часом навіть у США – країні "суцільної фермеризації", велика кількість фермерів і членів їхніх родин живуть в основному на доходи від позафермерської діяльності. І хоча вони, як відзначає Б.Л. Черняков, "перебувають на периферії американського сільського господарства й представляють по суті справи підсобні господарства їхніх власників", проте досить поширені й називаються у літературі також "фермами-дачами" або "хобі-фермами" [5, с. 86].

Це явище іноді називають "фермерством неповного часу", на яке, за словами М.Г. Ведрова, "довго дивилися як на якийсь перехідний стан або як на відхід із фермерства, або як на прихід у фермерство. Час, нарешті, зрозуміти, що ми маємо справу зі стійким, життєздатним і постійним феноменом" [6, с.9].

Таким чином, на підставі вивчення економічної літератури, можна дати ще одне визначення: особисте селянське господарство – це переважно споживче сімейне господарство, засноване на особистій праці його власників у порядку вторинної зайнятості та особистій власності на землю, худобу, будівлі та знаряддя виробництва.

Деякі вчені вважають за доцільне ототожнювати поняття "домогосподарство" і "особисте селянське господарство", "господарства населення".

Працю в домогосподарстві К. Маркс називав "вільною працею в домашньому колі для потреб самої родини". К.І. Калугіна характеризує економічну категорію "домашнє господарство" так: "Економічна вигідність домашнього господарства визначається економією у витратах, тоді як підсобного господарства – його доходами, причому домашнє господарство є сферою використання доходів, а ОСГ – їхнього виробництва" [7, с. 98].

Особисте господарство безпосередньо пов'язане з діяльністю домашнього господарства, що дає підставу для науковців стверджувати як про тотожність цієї економічної категорії, так і про включення її до складу категорії "домашнє господарство". Деякі функції домашнього господарства є завершальною стадією виробничих процесів в ОСГ. При цьому, вироблена в особистому селянському господарстві продукція переробляється і зберігається в домашньому господарстві.

Тісно пов'язані з особистим селянським господарством такі види операцій у домашньому господарстві, як будівництво господарських споруд, прибирання і ремонт тваринницьких приміщень та ін. Усі вони являють собою продовження виробничого процесу, що був розпочатий в ОСГ, який доводить продукцію до кінцевого споживання. Проте це не слугує за підґрунтя для ототожнювання двох термінів і включення терміна "особисті селянські господарства" до складу домашніх господарств.

ОСГ у структурі домогосподарств має характерні особливості, що підносить його роль і значення в сучасному житті. По-перше, воно є не тільки покупцем і споживачем ринкових продуктів, а й виробником і продавцем частини з них. По-друге, зберігає і відтворює сільськогосподарські земельні ділянки, залишаючи землю наступним поколінням із поліпшеними якостями. По-третє, облаштувавши свою садибу, селянські сім'ї поліпшують загальний життєвий простір односельців, а в сукупності – співтовариство людей. По-четверте, створюючи безвідхідне, екологічно чисте виробництво, воно зберігає й екологію господарську, так звану «екологію загальнолюдську». По-п'яте, земельна ділянка і сільське домашнє господарство – це дві взаємопов'язані категорії сільського устрою України, філософія сільського життя. Навіть у кращі роки існування села селянин не відмовлявся від ведення особистого господарства, знаючи, що його виробнича діяльність в ОСГ заздалегідь збиткова. Саме для нього характерне таке поняття, як "моральна самоексплуатація", тобто власник особистого селянського господарства працює не заради одержання прибутку, а заради отримання морального самозадоволення та забезпечення власної родини продуктами харчування.

У науковій літературі трапляються також назви "сільське господарство", "сімейне господарство", "сімейна ферма", "господарство сільських жителів". З огляду на принципову подібність зазначених господарських формувань (індивідуальна форма власності, переважно сімейна форма праці, невисокий рівень товарності виробництва), можна виділити ці форми господарювання в єдину групу, названу "особисті господарства населення" з наданням їм певного правового статусу.

З огляду на викладене вище, поняттю "особисті господарства населення" можна дати наступне загальне визначення – це господарське формування, що базується на особистій, дрібногруповій формі власності, переважно сімейній формі організації праці та не є юридичною особою.

Для обмеженого однією родиною, особистого селянського господарства, невеликого за масштабами виробництва притаманний процес простого відтворення, що визначає характер виробленого продукту (це необхідний продукт) і форму його присвоєння. На відміну від колективного виробництва, де результати праці привласнюються його членами не безпосередньо, а через розподіл продукту й доходу (прибуток), результати праці в особистих господарствах селянина при-власнюються його власниками безпосередньо у вигляді продуктів харчування або у вигляді грошових доходів сім'ї від реалізації частини виробленої продукції.

На думку О.В. Чаїнова, «господарство селянське є насамперед господарством сімейним, весь лад якого визначається розміром і складом його споживчих запитів і його робочих рук ..., завданням трудового селянського господарства є забезпечення засобів існування господарюючій родині шляхом найбільш повного використання наявної в її розпорядженні робочої сили» [4, с. 198].

Розмежувати особисті й сімейні господарства немає сенсу, оскільки ведення такого сільськогосподарського виробництва засноване лише на використанні особистої праці власника та членів його родини.

Особливість сімейних господарств проявляється в тому, що ведення власного домашнього господарства, виконання соціально-побутових функцій і виробництво сільськогосподарської продукції є єдиним, нерозривним у часі та постійно відновлюваним процесом життєзабезпечення родини.

Сім'ї, що володіють такими господарствами, відрізняються від інших сільських і міських жителів особливим устроєм життя, яке підтримується абсолютною обов'язковістю щоденного виконання працездатними членами сім'ї господарських операцій і робіт у терміни, що відповідають біологічним ритмам навколишнього природного середовища та свійських тварин.

Сільськогосподарський майновий комплекс сім'ї може бути відособлений від домашнього господарства у двох випадках. По-перше, коли сімейне господарство є власністю двох сімей і більше, що використовується ними спільно. Відокремлення диктується необхідністю справедливого розподілу між сім'ями витрат з обслуговування господарства і кінцевого продукту (доходу), одержаного від господарської діяльності на землі.

По-друге, відокремлення від домашнього господарства є обов'язковою умовою успішного господарювання тоді, коли у затратах живої праці переважає наймана праця. У таких господарствах наймані робітники є фактичними користувачами сільськогосподарського майнового комплексу, і його відокремлення від домашнього господарства для родини-власника слугує за неодмінну умову раціонального розподілу матеріальних і фінансових ресурсів між виробництвом, споживанням та нагромадженням.

Відокремлення сімейного господарства від домашнього перетворюється на об'єктивну необхідність тоді, коли рівень розвитку продуктивних сил суспільства, а також поділ праці та ринкові відносини характеризуються таким ступенем глибини і досконалості, за якого виробникові сільськогосподарської продукції вигідно все вироблене продати, а все необхідне для споживання і виробничого процесу – купити. В цих умовах будь-яке сімейне господарство стає підприємницьким, якщо його власник не має інших соціальних цілей.

Для української економіки, що знаходиться в стані тривалого і складного переходу до цивілізованого (розвиненого) ринку з дуже низьким професійним рівнем масового сільськогосподарського виробника, сімейні господарства не відокремлені від домашнього, є типовими, тому відзначаються дуже високою стійкістю в певних економічних умовах. Ця обставина надзвичайно важлива для розуміння економічної і соціальної сутності сімейних господарств України.

У сімейних господарствах, незалежно від економічного і фінансового стану, витрати виробництва й структура розподілу кінцевого продукту (доходу) завжди формуються під тиском соціальної мети як пріоритетної порівняно з економічними, фінансовими та політичними цілями.

Дотримуємося думки, що ОСГ базується, в першу чергу, на сімейній праці, оскільки виробнича діяльність у ньому спрямована, насамперед, на задоволення потреб власної сім'ї.

Селянському господарству у структурі домогосподарств притаманні характерні особливості, що підвищують його роль і значення у сучасному житті. По-перше, воно є не тільки покупцем і споживачем ринкових продуктів, а й виробником, і продавцем частини з них. По-друге, зберігає й

відтворює сільськогосподарські земельні ділянки, залишаючи землю наступним поколінням із поліпшеними якість. По-третє, облаштувавши свою садибу, селянські сім'ї поліпшують загальний життєвий простір односельців, а в сукупності – співтовариство людей. По-четверте, як безвідходне, екологічно чисте виробництво, воно зберігає екологію господарську та екологію загальнолюдську. По-п'яте, земельна ділянка і сільське домашнє господарство – це дві взаємопов'язані категорії сільського устрою України, це філософія сільського життя. Навіть у кращі роки існування села селянин не відмовлявся від ведення особистого господарства, знаючи задалегідь, що його виробнича діяльність в ОСГ збиткова. Саме для особистих господарств характерне таке поняття, як „моральна самоексплуатація”, тобто власник особистого селянського господарства працює не заради одержання прибутку, а заради отримання морального задоволення й забезпечення власної родини продуктами харчування.

Розвинене ОСГ висуває високі вимоги до тих, хто ним займається. Вони аналогічні вимогам до осіб, що ведуть фермерське господарство.

Висновки. На нашу думку, є помилкою, коли під одним поняттям "особисте селянське господарство" об'єднують і підсобні господарства селян, і селянські господарства, які здійснюють одноособове ведення господарства. Таке об'єднання дає змогу ухилитися деяким категоріям сільськогосподарських товаровиробників від сплати податків.

Подібна ситуація спостерігається щодо трактування поняття "господарства населення", де під одним поняттям об'єднано кілька категорій сільськогосподарських товаровиробників, що призводить до невірного трактування статистичних даних і т.п.

Пропонується вживати єдину назву – "особисті підсобні господарства селян", яким притаманні такі риси:

- мета виробництва – самозабезпечення продуктами харчування, із частковою реалізацією надлишків виробленої сільськогосподарської продукції;
- в умовах економічної стабільності є елементом вторинної зайнятості;
- для виробництва сільськогосподарської продукції слід використовувати працю членів сім'ї;
- площа землекористування не має перевищувати 0,6 га.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шмелёв Г.И. Производство сельскохозяйственных продуктов населения России / Г.И. Шмелёв – М.: Академия, 2002. – 288 с.
2. Хвасенко А. О понятиях личного подсобного хозяйства граждан / А. Хвасенко // Підприємництво, господарство, право. – 2001. – №11. – С. 34-36.
3. Кондратьев Н.Д. К вопросу об особенностях условий развития сельского хозяйства СССР и их значение. Служебная записка от 8 октября 1927 г./ Н.Д. Кондратьев // Известия ЦК КПСС. – №3. – 1989. – С. 187–214.
4. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов – М.: Наука, 1991. – 454 с.
5. Черепанов М. Организация крестьянского хозяйства на базе ЛПХ / М. Черепанов // АПК: экономика, управление. – 1992. – № 4. – С.85–86.
6. Ведров Н.Г. Фермерство или община? / Н.Г. Ведров // Земля сибирская, дальневосточная. – 1992. – № 5-6. – С. 8–9.
7. Калугина З.И. Личное подсобное хозяйство сельского населения: проблемы и перспективы./ З.И. Калугина, Т.П. Антонова – Новосибирск : Наука, 1984. – 183с.

REFERENCES

1. Shmel'jov G.I. Proizvodstvo sel'skoho'zajstvennyh produktov naselenija Rossii / G.I. Shmel'jov – M.: Akademija, 2002. – 288 s.
2. Hvasenko A. O ponjatijah lichnogo podsobnogo hazajstva grazhdan / A. Hvasenko // Pidpriemnictvo, gospodarstvo, pravo. – 2001. – №11. – S. 34-36.
3. Kondrat'ev N.D. K voprosu ob osobennostjah uslovij razvitija sel'skogo hozjajstva SSSR i ih znachenie. Sluzhebnaja zapiska ot 8 oktjabrja 1927 g./ N.D. Kondrat'ev // Izvestija CK KPSS. – №3. – 1989. – S. 187–214.
4. Chajanov A.V. Osnovnye idei i formy organizacii sel'skoho'zajstvennoj kooperacii / A.V. Chajanov – M.: Nauka, 1991. – 454 s.
5. Cherepanov M. Organizacija krest'janskogo hozjajstva na baze LPH / M. Cherepanov // APK: jekonomika, upravlenie. – 1992. – № 4. – S.85–86.
6. Vedrov N.G. Fermerstvo ili obshhina? / N.G. Vedrov // Zemlja sibirskaja, dal'nevostochnaja. – 1992. – № 5-6. – S. 8–9.
7. Kalugina Z.I. Lichnoe podsobnoe hozjajstvo sel'skogo naselenija: problemy i perspektivy./ Z.I. Kalugina, T.P. Antonova – Novosibirsk : Nauka, 1984. – 183s.

Социально-экономическая сущность категории «личное крестьянское хозяйство»

И.М. Демчак

В статье проведены исследования становления и развития категории «личное крестьянское хозяйство» в экономической литературе, ее трактовка различными экономистами-исследователями. Кроме того, автором предложена собственная трактовка этого понятия. Предлагается под личными крестьянскими хозяйствами понимать форму мелкотоварного производства сельскохозяйственной продукции гражданами для личного (семейного) потребления на приусадебном и других земельных участках, предоставленных для этих целей, в свободное от основной работы время. Фермерское хозяйство является организационно-правовой формой предпринимательской деятельности как на

индивидуальной (семейной), так и на мелкогрупповой основе. Хотя бы для одного из членов крестьянского хозяйства (его владельца) ведение такого хозяйства должно быть основным видом деятельности.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, подсобное хозяйство, семейное хозяйство.

Надійшла 02.04.2014 р.